ISSN 2518-7694 (Print) ISSN 2518-7708 (Online)

УДК 94(477)"1985/1991":316.7+316.74+930.85
DOI https://doi.org/10.35433/history.112095

Смольніцька Мирослава,
кандидат історичних наук,
старша наукова співробітниця
відділу історії України другої половини XX століття,
Інститут історії України НАН України, м. Київ
e-mail: smol78@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0325-2735
Баришполець (Лобода) Марина,
кандидат історичних наук,
старша наукова співробітниця
відділу воєнно-історичних досліджень,
Інститут історії України НАН України м. Київ
e-mail: maryna.loboda@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4317-9122

ЗНАТИ СЕЛО: ПОВСЯКДЕННА ІСТОРІЯ, ПАМ'ЯТЬ І ДЖЕРЕЛА ПІЗНЬОРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Анотація

Мета дослідження *– виявити аналітичний потенціал локальних джерел для осмислення соціокультурних трансформацій у сільському соціумі 1985–1991 рр.* ***Методологія*** *поєднує мікроісторію, антропологію повсякденності, просторову критику та постколоніальний аналіз.* ***Наукова новизна.*** *Локальні джерела інтерпретовано як носії знання, а структура «мікро в макро» дозволила зібрати фрагменти повсякденного досвіду в цілісну аналітичну картину змін.* ***Висновки.*** *Господарські, просторові та пам'яттєві практики постають як багатовекторні відповіді на кризу пізньорадянського періоду. У сукупності вони виводять громаду з позиції об'єкта історії та утверджують її як суб'єкта.*

Ключові слова: *село, пізньорадянський період, соціальні практики, історія повсякдення, локальні джерела, пам'ять, «пам'ять знизу», постколоніальний аналіз.*

Постановка проблеми. Період 1985–1991 рр. в історії українського села здебільшого подається крізь призму макрополітичних реформ і аграрної політики. Така оптика залишає поза увагою повсякденні стратегії виживання, локальні адаптації та пам'яттєві практики, що формувалися в умовах пізньорадянської кризи. У наявних дослідженнях домінує уявлення про село як об'єкт державного управління – на противагу баченню його як суб'єкта символічної дії, рефлексії та спротиву. Проблема полягає як у нестачі локальних емпіричних описів, так і у дефіциті аналітичних

ISSN 2518-7694 (Print) ISSN 2518-7708 (Online)

підходів, здатних розглядати село як носія власної логіки інтерпретації минулого.

Разом із тим джерельний корпус, до якого входять розпорошені й неінституціоналізовані матеріали – від архівів сільських рад до приватних колекцій і цифрових краєзнавчих платформ – є достатньо насиченим, аби репрезентувати багатошарове повсякденне життя сільських громад у 1985–1991 рр.

Історіографія. Тематика українського села в історіографії переважно розробляється в межах описових або макрополітичних підходів. Як у новітніх працях, присвячених періоду 1985–1991 рр. (Давидов, 2024), так і в попередніх регіональних дослідженнях (Шауренко, 2016), повсякденність зазвичай подається як тло соціальної політики – через статистику, офіційні джерела або побутові характеристики. Обидва підходи тяжіють до логіки традиційної соціальної історії, де не застосовуються інструменти пам'яттєвого чи культурного осмислення, а досвід «зсередини» залишається поза аналітичною увагою.

Водночас у напрацюваннях Сергія Падалки окреслюється потенціал для аналітичного зсуву в інтерпретації сільського досвіду. У роботі про клубну мережу 1960–1980-х рр. (Падалка, 2018) акцентовано на культурній політиці як інструменті ідеологічного впливу, символічній ролі культури та розриві між централізованими настановами і локальними практиками. Дослідження аграрного підприємництва 1990-х (Падалка, 2021) натомість зосереджене на приватній ініціативі як формі господарської адаптації. Обидві праці, попри різну тематику, свідчать про методологічну чутливість до символічної влади, адаптаційних практик і культурного спротиву – в руслі аналітичних моделей сучасної гуманітаристики.

Методологічні зрушення в осмисленні сільського досвіду корелюють із ширшою переорієнтацією гуманітаристики – від контейнерного бачення простору до його трактування як культурного й символічного конструкту. У цій логіці сільська спільнота постає не як об'єкт впливу, а як носій пам'яті, наративів і практик. Важливу роль у цьому відіграє сучасна регіоналістика (Верменич, 2018), що пропонує епістемологічно насичене прочитання локальності. Ознаки методологічної трансформації простежуються і в сучасному науковому краєзнавстві. Так, у статті Григорія Голиша та Лариси Лисиці (Голиш, Лисиця, 2018), присвяченій історії Золотоніського району, декларується застосування історіософських і полідисциплінарних підходів – з акцентом на місцеву специфіку та структуру знання.

Незважаючи на окремі спроби аналітичного осмислення, у більшості студій село досі постає як вторинний простір, що формується «згори», а не як автономний суб'єкт історичного знання. Локальні свідчення здебільшого

не використовуються як повноцінний аналітичний ресурс, що ускладнює виявлення сільської рефлексивності.

У цьому контексті дослідження спирається на міждисциплінарну гуманітарну рамку, що поєднує політичну, соціальну, просторову, пам'яттєву та постколоніальну аналітику, і дає змогу інтерпретувати сільський досвід не як об'єкт спостереження ззовні, а як цілісну практику адаптації, саморефлексії й символічної дії, вкорінену у щоденному житті.

Концепція «повсякденного спротиву» Джеймса Скотта (Scott, 2013) дозволяє тлумачити дії самозабезпечення, відхід від колгоспної дисципліни та символічні ритуали як форму мовчазного, але осмисленого опору централізованій владі. Поняття соціального капіталу П'єра Бурдьє (Bourdieu, 1986) дає підстави розглядати горизонтальні зв'язки, довіру та взаємодопомогу як ресурси локальної життєздатності. Просторова критика Дорін Мессі (Massey, 2005) відкриває бачення села як соціально маргіналізованого простору, де нерівність витворюється політичними конфігураціями, а не лише фізичною віддаленістю. У свою чергу, теорія колективної пам'яті Яна Ассмана (Assmann, 2011) сприяє аналітичному трактуванню локальних наративів як механізмів ідентифікації та символічного порядку, а постколоніальний фрейм Гомі Бгабхи (Bhabha, 1994) – прочитанню сільського досвіду як простору гібридності, мімікрії та культурного спротиву, які формуються на межі офіційного й неофіційного дискурсу.

Таким чином, локальні джерела доцільно інтерпретувати не як ілюстрації «великих» процесів, а як повноцінні форми знання – здатні до рефлексії, теоретичного узагальнення і продукування смислів зсередини спільноти.

Мета дослідження – продемонструвати аналітичний потенціал міждисциплінарного прочитання локальних джерел для глибшого осмислення соціокультурних трансформацій у сільському соціумі 1985–1991 рр. У центрі уваги – практики повсякденної адаптації, символічного спротиву й трансляції пам'яті як вияви здатності місцевих громад зберігати ідентичність та осмислювати власний досвід, формуючи альтернативний наратив. Локальне розглядається не як замкнене явище, а як частина ширших глобальних процесів, що відкриває можливість репрезентувати українське село як епістемологічно спроможного актора історичної дії.

Методологія. Дослідження ґрунтується на поєднанні мікроісторичного підходу, антропології повсякденності, просторового аналізу, memory studies, постколоніальної критики. Узгодження макроісторичних узагальнень із локальними кейсами дозволяє розглядати українське село як суб'єкта та носія історичного знання. Особлива увага зосереджена на усних свідченнях, краєзнавчих текстах, приватних записах. Їхня фрагментарність тлумачиться не як обмеження, а як аналітичний

ISSN 2518-7694 (Print) ISSN 2518-7708 (Online)

ресурс – спосіб виявити чутливість до буденного, недомовленого й незавершеного, що структурує повсякденні практики. Саме така комбінація підходів і джерел дає змогу трактувати локальний досвід як епістемологічно продуктивний.

Джерельний корпус включає понад 50 локальних історій та краєзнавчих публікацій, створених у пострадянський період у селах Житомирської, Київської, Львівської, Миколаївської, Рівненської, Сумської, Черкаської та Тернопільської областей. Зібраний матеріал дозволяє говорити про розмаїття повсякденних практик, проте в межах статті розглянуто ті кейси, що репрезентують обрані аналітичні ракурси у найбільш виразній формі.

Виклад основного матеріалу. У другій половині 1980-х рр. сільські громади опинилися в епіцентрі суперечливих реформ, що проголошували перехід до нових моделей господарювання, проте не супроводжувалися ресурсами чи інституційною підтримкою для їх впровадження. Відсутність реальних механізмів реалізації поступово формувала недовіру до задекларованих змін.

Соціально-економічні трансформації розгорталися між офіційною політикою перебудови та неформальними практиками виживання і рідко сприймалися в селах як реальні зрушення – радше як чергова кампанія «згори». Саме мікроісторичний підхід, із фокусом на взаємодії директивних рішень і локальних стратегій, дозволяє виявити повсякденні виміри цих змін – у житті громад, господарств, сімейних практиках.

На тлі зростаючої недовіри до системних перетворень, посилювався розпад колгоспно-радгоспної моделі, яка впродовж десятиліть була основою економіки села. Колгоспи стрімко втрачали функціональність: понад 30% з них в Україні на той час були нерентабельними (Даниленко, 2018, с. 254), що підсилювало сумніви в їхній ефективності. У цих умовах дедалі актуальнішими ставали спроби знайти гнучкіші форми організації праці – як всередині колективної системи, так і поза нею.

Незважаючи на те, що реформи декларували підтримку розвитку індивідуального господарювання, фермерські господарства виникали повільно: у 1991 р. в Україні їх діяло близько 2 тис. (Економічна історія України, 2011, с. 512). Серед селян панувала недовіра до новацій. Натомість у контексті системної кризи більш ефективними виявлялися гібридні практики, що поєднували колективне та індивідуальне залучення. Однією з них була компромісна форма організації праці – сімейний підряд, що частково відновлював матеріальну мотивацію. У 1987 р. в радгоспі «Сошниківський» (Київська область), понад 60 сімей працювали за цим принципом: розмір оплати залежав від кількості зібраної продукції (Бориспільщина, 2013, с. 277). Подібні приклади свідчать про пошук

ISSN 2518-7694 (Print) ISSN 2518-7708 (Online)

гнучкіших механізмів співпраці між управлінцями та виконавцями в межах колективної моделі.

Водночас дедалі більшого значення набували прояви активності знизу, які відкривали нові способи взаємодії та розподілу відповідальності в умовах загального занепаду. Показовим є досвід села Глибочок на Черкащині. У 1988 р. новообраний голова місцевого колгоспу «Радянська Україна» зіткнувся з критичним браком ресурсів: не було посівного матеріалу, заробітна плата затримувалась, господарство балансувало на межі колапсу. Та попри це, особисті домовленості з сусіднім колгоспом дали змогу придбати насіння і налагодити кормове забезпечення. Вчасний розрахунок із працівниками підвищив мотивацію до праці та сприяв зміцненню згуртованості всередині колективу (Нерубайський, 2017, с. 467). Описане не суперечить загальній картині руйнування звичних структур, а навпаки – показує, що навіть у складних умовах виникали локальні ініціативи, засновані на взаємній підтримці. Втім, подібні випадки залишалися радше поодинокими, ніж типовими.

Намір «модернізувати» село на практиці часто не супроводжувався реальною передачею повноважень чи підтримкою знизу, що породжувало розчарування, недовіру й відчуження. Навіть за умов високих урожаїв 1989–1990 рр. до 40% зернових втрачалося – через відсутність інфраструктури для переробки та механізмів реалізації (Економічна історія України, 2011, с. 512). Це свідчило про нездатність системи забезпечити базову ефективність і підкріплювало скепсис до задекларованих реформ. Такий управлінський підхід закріплював структурну асиметрію у відносинах центру й периферії, у якій громади втрачали суб'єктність, а уявлення про розвиток зводилися до уніфікованих схем, сформованих у логіці імперської управлінської раціональності.

Проте в умовах декларативної політики селянство виробляло власні способи реагування, а на місцях визрівали альтернативні стратегії адаптації. Люди шукали рішення, що відповідали локальним умовам: взаємодопомога під час жнив, ремонту техніки, будівництва, обмін зерном або інструментами без формалізованих домовленостей. Часто до цього долучались і колгоспні водії, які перевозили продукти чи худобу за принципом взаємної послуги. Наведені приклади – зібрані в трьох селах Київської, Рівненської та Сумської областей наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр.[*], ілюструють лише частину ширших адаптивних практик,

[*] Спостереження здійснені Смольніцькою М. під час перебування у селах Головурів Київської області, Русивель Рівненської області, Пристайлово Сумської області у другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. Джерелом слугували неформальні розмови з місцевими мешканцями, родичами та очевидцями описаних подій.

ISSN 2518-7694 (Print) ISSN 2518-7708 (Online)

характерних для повсякденного життя тієї доби, які не завжди фіксувалися або збереглися в колективній пам'яті.

Як результат формувалися горизонтальні зв'язки довіри, обміну досвідом і взаємної підтримки. Стабільність у повсякденному житті доводилося вибудовувати самостійно – через обробіток городів, вирощування овочів, утримання худоби, торгівлю на ринках. Щоденна праця вдома допомагала долати дефіцит і зберігати елементарну автономію.

Така орієнтація на власні сили поступово ставала домінантною. Замість сподівань на державну підтримку, селяни дедалі більше покладалися на практики самозабезпечення, й саме вони виявлялися найстабільнішими в умовах кризи. Наприкінці 1980-х рр. особисті підсобні господарства забезпечували близько 20,5% загального обсягу сільськогосподарського виробництва в Україні, що свідчило про їхню реальну спроможність підтримувати харчову безпеку на побутовому рівні (Пархоменко В., Пархоменко О., 2005, с. 435).

Показовим був досвід села Глинськ на Сумщині, де така тенденція проявлялась особливо виразно: хоча присадибні ділянки там становили лише 10% загальної площі колгоспної землі, удвічі менше, ніж у середньому по країні. Їхній внесок у виробництво був співмірний із загальноукраїнськими показниками (Пархоменко В., Пархоменко О, 2005, с. 435).

Поруч із індивідуальними зусиллями визрівали й колективні ініціативи: як-от спроби організувати локальні обмінні схеми. Зокрема у Воронькові на Київщині 1990 р. запрацювала олійниця за бартерним принципом: за здане насіння люди отримували олію та макуху (Рушники долі, 2017, с. 610). Подібні форми взаєморозрахунків, засновані на довірі й доцільності, створювали паралельну економіку й демонстрували здатність громад до гнучкої адаптації.

Утім, господарська адаптація була лише одним із напрямів виживання у реаліях пізньорадянської кризи. Поруч із нею формувалась ще одна важлива лінія викликів – пов'язана з поступовим зникненням звичних об'єктів інфраструктури, погіршенням доступу до послуг і відчуттям віддаленості від центрів прийняття рішень. У селах закривались магазини, ФАПи, автобусні маршрути ставали нерегулярним, а культурні заклади поступово занепадали. Такі зміни трансформували уявлення про місце громади в ширшому просторі: зростало відчуження, втрачалася надія на перспективу. У результаті посилювалася соціальна вразливість, а простір села дедалі більше сприймався як ізольований.

Просторово-соціальна ізоляція не була явищем випадковим або винятковим для завершального періоду радянської епохи. Вона поглиблювалася на тлі логіки ресурсного розподілу, закладеної ще у

попередні десятиліття. Радянська система управління не передбачала рівноправного доступу до інфраструктурних благ – навпаки, вона інституціоналізувала ієрархію, у якій сільська периферія слугувала резервом, а не повноцінним учасником модернізації (Смольніцька, 2022).

Приклад України засвідчував, наскільки глибоко був вкорінений розрив між центром і регіонами в загальнодержавній моделі планування. Попри стабільно високі позиції за обсягами виробництва зерна, цукру, м'яса, олії та молока (перші–треті місця в Союзі), за середньомісячною оплатою праці колгоспників вона посідала лише 11-те місце серед п'ятнадцяти республік (Державний архів Львівської області, ф. Р-221, оп. 3, спр. 1216, арк. 171 зв.). Ці дані вказують на суттєвий розрив між економічною віддачею аграрного сектору та рівнем матеріального забезпечення сільського населення.

Окрім структурних перекосів, ситуацію в окремих регіонах ускладнювали масштабні промислово-екологічні аварії. Найбільш руйнівною серед них стала катастрофа на Чорнобильській АЕС: з господарського обігу було виведено 190 тис. га, а до 1990 р. дезактивовано ще 3,5 млн га орної землі та 1,5 млн га лісу, загалом близько 12% території України. Радіаційне забруднення та відчуження простору поглибили відчуття втрати, ізоляції та екологічної маргіналізації.

Аварія на ЧАЕС була не просто техногенною катастрофою, а проявом колоніальної логіки господарювання, що розглядала природу України як ресурсний резерв. Упродовж десятиліть республіка залишалась реципієнтом екологічних ризиків: на її території концентрувалися шкідливі виробництва та атомна інфраструктура, що ставали тягарем для суспільства (див. Гардашук, 2017).

Особливо показовою в цьому контексті була ситуація в Чорнобильській зоні, де цілі поліські села після евакуації фактично знищувалися без жодної наукової фіксації чи етнографічного обстеження, їх буквально закопували в землю. Вишиті українські сорочки використовувалися як ганчірки, інші предмети побуту та обрядів зникали або втрачали символічне значення. «Іншими словами, мала місце активна деінституалізація і знецінення матеріальної та духовної культури одного з найдавніших історико-етнографічних регіонів України, що зберігав унікальні архаїчні пам'ятки» (Тарас, 2017, с. 5).

Про системні наслідки таких утручань у простір культури й про загрозу зумисного розміщення екологічно шкідливих об'єктів у місцях символічної присутності української історичної пам'яті, публічно попереджав у 1989 р. Олесь Гончар: «…де вони під свої, часом екологічно недосконалі чи навіть шкідливі для населення об'єкти, ніби навмисно визначають історичні, найлюдніші й найдорожчі для нашого народу місця. Топчуться зараз біля Тарасової гори, вподобався Атоменерго наш

ISSN 2518-7694 (Print) ISSN 2518-7708 (Online)

Чигирин…» (Михайлов, 2020, с. 7). Цей фрагмент виразно демонструє, як екологічна логіка перетиналася з культурною чутливістю територій.

Поряд із трансформацією культурно значущих просторів, пізньорадянський період позначився й глибокими зрушеннями в повсякденному житті сільських громад. Соціальні наслідки реформ проявлялися у депопуляції, старінні населення, скороченні шкільної, культурної та медичної мережі. Процеси, започатковані ще у 1970–1980-х рр., у другій половині 1980-х набули особливої гостроти. Закриття клубів і бібліотек через хронічне недофінансування обмежувало доступ до базових послуг й послаблювало відчуття публічної присутності влади. Одночасно розпадалися горизонтальні зв'язки: вже у 1990 р. промислові підприємства фактично припинили шефську підтримку колгоспів і сіл – важливий механізм, що впродовж попередніх десятиліть частково компенсував дефіцит державних ресурсів (Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки, ф. 1, оп. 32, спр. 2727, арк. 44).

Соціальна вразливість сільських громад у цей період простежується й у демографічних показниках. У 1974–1990 рр. чисельність сільського населення зменшилася на понад 3,5 млн осіб, особливо в Чернігівській, Сумській, Вінницькій, Черкаській і Хмельницькій областях. Повністю спорожніло 210 населених пунктів, ще близько 2800 мали до 50 мешканців (Даниленко, 2018, с. 34–35). Ці демографічні процеси позначались не лише на статистиці, вони визначали і доступ до базових публічних послуг, що безпосередньо залежав від соціальної структури громади та рівня її економічної активності. За свідченнями місцевих джерел, сільські населені пункти отримували або втрачали фінансування залежно від кількості працездатного населення й обсягів виробництва. Приклад села Глинськ на Сумщині ілюструє цю логіку функціонування, яка поступово виключала малі громади з пріоритетів централізованого фінансування (Пархоменко В., Пархоменко О., 2005, с. 453).

У ширшому аналітичному контексті, ситуація пізньорадянського села дозволяє інакше подивитися на взаємозв'язок між повсякденням і просторовою політикою. Як зауважує Дорін Мессі, вже інституалізовані практики можуть змінювати уявлення, а це, у свою чергу, спонукає до переосмислення інших дій (Massey, 2005, p. 51). У цьому сенсі простір перестає бути нейтральним тлом, він стає політичною конструкцією, яку громади можуть трансформувати своїм повсякденним досвідом. У пізньорадянському селі, де централізовані моделі управління втрачали контроль, така переуява простору здійснювалась як через конкретні дії (самозабезпечення, локальні ініціативи), так і через зміщення символічних уявлень – від довіри до держави, до опори на власні сили.

Попри це, сільські громади зберігали культурну тяглість, виявляючи здатність до адаптації й обстоювання власного простору. Збереження мови,

обрядів, щоденних практик й ініціатив фіксує внутрішній ресурс спротиву, що формувався в умовах інфраструктурного занепаду та символічної маргіналізації. У краєзнавчих джерелах засвідчено приклади, коли мешканці самотужки підтримували шкільні гуртки, бібліотечні фонди чи організовували аматорські свята – як вияви життєздатності громад поза межами офіційної підтримки.

Подібну стійкість демонструвала й релігійна сфера, зокрема у збереженні сакральних практик у пізньорадянський період. У низці західноукраїнських сіл, де культові споруди не функціонували або були трансформовані, освячення великодніх кошиків відбувалося в напівлегальному форматі – у хатах селян, до яких приїздили священники. Зокрема, у селі Савчин на Львівщині храм було перетворено на магазин, однак ритуальна дія не зникла, її перенесли у приватний простір, адаптувавши до нових умов (Пуківський, 2012–2013, с. 112).

Нерівномірність трансформацій була помітна і на локальному рівні: деякі сільські громади завдяки збереженим інституціям і елементам самоорганізації краще адаптувалися до змін, тоді як інші – стрімко втрачали навіть базові сервіси та зв'язки.

Ілюстративним кейсом є село Галаганівка на Миколаївщині, яке від 1960-х рр. перебувало на периферії інституційної уваги. Зі спогадів очевидців: «село "притулили" до новоствореного радгоспу ім. Комінтерна, життя наших робітників стало таким, як у нерідної матері», цей образ фіксує відчуття маргіналізації й залежності, характерне для багатьох подібних громад (Варавенко Г., Мірошниченко Л., 2007, с. 68). Однак у середині 1980-х рр., після реорганізації радгоспу, Галаганівка почала перетворюватися на місцевий економічний центр. Протягом наступного десятиліття помітно зросли рівень зайнятості, доступ до послуг і ресурсів, що контрастувало з загальною тенденцією занепаду сільських територій (Варавенко Г., Мірошниченко Л., 2007, с. 69). Приклад виявляє, що навіть мінімальна підтримка могла активізувати потенціал на місцях і переломити негативну динаміку. Він підкреслює, що просторовий статус громади визначався не лише географією, а й політикою уваги та доступу до рішень.

У пізньорадянський період просторовий дисбаланс у сільських регіонах проявлявся у різному рівні доступу до ресурсів, інфраструктури та базових послуг. Ці розбіжності мали багатовимірний характер: економічний, екологічний, демографічний, а також символічний і політичний. Дезінтеграція інституцій, згортання горизонтальних зв'язків і наслідки техногенних катастроф спричиняли поступове послаблення локальної стійкості й занепад культурного середовища.

Попри виклики, у багатьох громадах зберігалася здатність до адаптації: люди шукали внутрішні сили для підтримки життєздатності, відновлювали соціальні зв'язки й переозначували своє місце в структурі

ISSN 2518-7694 (Print) ISSN 2518-7708 (Online)

влади та пам’яті. Просторова нерівність у цьому випадку постає не як організаційна вада, а як чинник, що посилював соціальну вразливість і стимулював щоденні жести самостійності – від збереження ритуалу до мовної впертості, які проступають у джерелах та пам’яті. Поступова втрата інфраструктурного каркасу не призвела до культурної пасивності. Навпаки, в умовах соціального відчуження сільські громади втримували себе через культурну тяглість та практики повсякдення. У відповідь на знецінення локальних смислів «згори» відбувалося переозначення ідентичності «знизу» – через шкільну освіту, обрядові дії, особисті архіви пам’яті та повернення до україноцентричних наративів.

У такий спосіб громади підтримували життєздатність та відновлювали уявлення про те, що є «своїм» – у мові, традиції, пам’яті. При цьому локальні ініціативи не були ізольованими. Вони перегукувалися із ширшими процесами національного пробудження, що розгорталися в публічному просторі наприкінці 1980-х рр. Як зазначав Микола Вінграновський у виступі 1990 р., попри тривалу русифікацію, україномовне середовище зберігалося в селах, тоді як великі міста майже не мали українських шкіл. За його словами, перебудова відкривала шанс для «воскресіння із напівмертвих» – ідеї суверенності та свободи (Вінграновський, 1990, с. 113).

У селі національне пробудження втілювалося через культурні, освітні та обрядові практики. Ініціатива переважно виходила від освітян, працівників культури та активістів, які організовували заходи, спрямовані на підтримку традицій і м’яке зміщення акцентів в освіті та дозвіллі. Поступово радянські наративи витіснялися україноцентричними темами: у шкільних програмах, сценаріях свят, фольклорних виступах. Ці зміни не були гучними, але вибудовували простір, у якому зберігалося відчуття свого – крізь мову, пісню, шкільне слово.

Із впровадженням політики гласності напівприховані процеси переосмислення минулого вийшли на поверхню: з’явився простір для розмов про репресії, Голодомор, знищення інтелігенції. Такі зміни ставали помітними і в містах, і у сільських громадах: деякі бібліотеки відкрито виставляли заборонену раніше літературу, у шкільних сценаріях з’являлися нові імена, а в приватних розмовах почастішали обговорення подій «незручного» минулого. Відкритість до табуйованих тем сприяла актуалізації локального досвіду та поступовому формуванню нової ідентичності – тієї, що виростала з рефлексії, пам’яті й критичного ставлення до себе.

Одним із найпотужніших імпульсів для переосмислення минулого стала Чорнобильська катастрофа. Особливо промовистими були спогади мешканців села Рогізне (Рівненська обл.), які брали участь у ліквідації аварії. Пережите: перебування в зоні без захисту, фізичне виснаження,

втрата товаришів, народження хворої дитини, тривале мовчання, з часом трансформувалося з приватної травми у форму родинної й локальної пам'яті (Щербатюк, Гах, 2016, с. 102–113). Такі спогади передавались у побутових розповідях, формуючи уявлення про досвід втрати, гідність і відповідальність. Оскільки держава не визнавала повного масштабу трагедії, пам'ять про Чорнобиль зберігалася не в підручниках, а в родинних історіях.

Якщо травматична пам'ять проростала в особистому просторі (розмовах, спогадах), то в публічному з'являлися нові форми переосмислення минулого. Виявом цього стали події в селі Гермаківка на Тернопільщині. 21 січня 1990 р. мешканці взяли участь у «живому ланцюгу» на честь Злуки УНР і ЗУНР, а вже за кілька тижнів у селі відбувся мітинг із відкритим вшануванням героїв ОУН та УПА. Під звуки козацького маршу ветерани внесли синьо-жовті прапори, звучала релігійна пісня, заборонена в радянський час, а священник УГКЦ закликав повернутися до греко-католицької церкви (Мизак, 2011, с. 216). Такі виступи свідчили про повернення витісненої пам'яті й утвердження самоусвідомлення, що поєднувало релігійний, національний і локальний вимір. У відповідь місцева влада намагалася зберегти контроль, називаючи ці прояви «провокаційними» та «антинародними». Ситуація в Гермаківці позначає момент, коли громада почала відкрито ідентифікувати себе поза межами радянського наративу.

Водночас «гласність» не означала повного звільнення. Попри нові можливості для публічної рефлексії, культурний простір у пізньорадянський період залишався під контролем. Будь-яка активність, що виходила за рамки дозволеного, зокрема ініціативи пам'яті, релігійні практики, самодіяльність, залишалась у полі уваги КДБ (Шлях до незалежності, 2011). Найсуворіше це стосувалося організованих неформальних рухів у містах, проте елементи нагляду зберігались і в сільському середовищі, обмежуючи поле для відкритої ідентифікації та символічного самовираження.

У цих умовах сільські громади виробляли гнучкі стратегії співіснування з владною системою. У повсякденному житті часто поєднувалися офіційні ритуали з відновленими місцевими практиками, не в конфронтації, а в обережному балансі. Така поведінка дозволяла зберігати зовнішню лояльність і плекати власні уявлення про належне, гідне й своє. Важливу роль у цьому процесі відігравали місцеві діячі, які брали на себе відповідальність за збереження пам'яті й передання традицій. Саме їхні зусилля: організація виставок, створення шкільних музеїв, фіксація спогадів, ставали підґрунтям альтернативного способу осмислення історії, поза межами державного наративу.

Показовим є інтерв'ю з мешканкою села Мелені на Житомирщині. У

ISSN 2518-7694 (Print) ISSN 2518-7708 (Online)

2000-х рр., продовжуючи традицію, започатковану ще за радянського часу, вона зберігала в оселі ознаки локального уявлення про історичне – від фольклорних артефактів до особистої архівної колекції. Побутовий простір, прикрашений іконами, рушниками, власноруч виготовленими речами, виконував функцію «домашнього архіву», що зберігав і передавав пам'ять (Особистий архів Пастушенко Т. Інтерв'ю з мешканкою с. Мелені, Житомирська обл., 14 серпня 2005 р.).

Схожі приклади фіксуються і в інших регіонах, зокрема, в інтерв'ю з мешканкою села Годунівка на Київщині. Через фольклорну самодіяльність вона формувала власний репертуар історичної пам'яті. Її досвід, як і досвід багатьох подібних носіїв сільської спадщини, демонструє силу усної передачі: знання, що зберігаються в родині, у святкових практиках, у місцевих оповідях, і залишаються способом бути в історії на власних умовах (Особистий архів Пастушенко Т. Інтерв'ю з мешканкою с. Годунівка, Київська обл., 24 грудня 2005 р.).

У пізньорадянському селі поступово створювалася особлива культурна конфігурація, що поєднувала тяглість, щоденну адаптацію та обережне дистанціювання від домінантних наративів. Від збережених обрядів і мовної впертості до освітніх ініціатив, родинних архівів і локальних свят, усе це не було відлунням архаїки, а формою символічного самоствердження. У таких повсякденних діях проявлялася логіка прихованого спротиву, як її осмислює Джеймс Скотт, – ненасильницького, рутинного, але принципового неприйняття нав'язуваного (Scott, 2013). Цей опір був не відкритим, а втіленим у повсякденність, у жести, звички, зв'язки – те, що П'єр Бурдьє називав інкорпорованим культурним капіталом (Bourdieu, 1986). Адаптація в такому вимірі не зводилася до підпорядкування: як зауважував Гомі Бгабха, вона набувала форми мімікрії – зовнішньої лояльності, що водночас дозволяла впроваджувати інші смисли в межах дозволеного (Bhabha, 1994). Пам'ять при цьому не лише зберігала минуле, а ставала ресурсом майбутнього, засобом формування уявлень про належність, гідність і тяглість. Така інтерпретація співзвучна з розумінням пам'яті у теорії Яна Ассмана (Assmann, 2011). Саме в розмаїтті рутинних, але послідовних рішень сільські громади постають не як носії стабільності, а як активні учасники культурного переосмислення. Вони не просто пам'ятали, а створювали нові форми історичної присутності.

Висновки. У статті реалізовано міждисциплінарний підхід до осмислення соціокультурних трансформацій сільського соціуму в Україні 1985–1991 рр. Особливу увагу зосереджено на локальних джерелах: усних свідченнях, краєзнавчих текстах, приватних архівах, які проаналізовано не як ілюстративний матеріал, а як носії пам'яті, знання та саморефлексії. Їхня фрагментарність постає не як вада, а як методологічна можливість виявити чутливе, недомовлене та маргіналізоване.

Запропонована структура: від мікроісторичних кейсів до теоретичних узагальнень, дозволяє поєднати локальні досвіди з глобальними аналітичними моделями. Саме завдяки інтегративному підходу, громади постають не як об'єкти реформ, а як епістемологічно спроможні суб'єкти, здатні творити пам'ять, продукувати сенси та інтерпретувати власний досвід.

У такому прочитанні повсякденне життя села розкривається як частина ширших глобальних процесів – культурного спротиву, накопичення соціального капіталу, боротьби за простір, трансляції пам'яті. Дані процеси знаходять відображення як в аналітичному матеріалі, так і в концептуальній рамці дослідження (Scott, 2013; Bourdieu, 1986; Massey, 2005; Bhabha, 1994; Assmann, 2011).

Водночас, у тексті розгортається мозаїка щоденних дій, жестів і виборів, які надають селу об'ємності, фактури та емоційної впізнаваності. Тут оживають практики самозабезпечення, неформальної кооперації, родинного підряду, бартерних обмінів і польової взаємодопомоги – ті дрібні, але систематичні дії, що структурували життя в умовах нестачі. Просторові викривлення постають у закритих клубах, занепалих ФАПах, у транспортній нерівності між громадами, де одні ставали центрами локального пробудження, а інші – втрачали навіть маршрут на район.

Пам'ять звучить в особистих спогадах і колективних ритуалах: у розповідях про Чорнобиль, освяченні великодніх кошиків «у хаті», синьо-жовтих прапорах, шкільних музеях, рушниках, піснях і фольклорних постановках. Це не декоративні елементи, це спосіб триматися за своє, не дозволити зникнути ідентичності. У оприявлених практиках немає пафосу, в них міститься сила – виживати, пам'ятати, опиратися зникненню. Наведені фрагменти не лише ілюструють концепти, а творять поле знання – автономне, вкорінене у досвіді, здатне репрезентувати село як дієву, гідну й осмислену спільноту. Вони доводять, що історія присутня в архівах, концептах, буденності, родинних рішеннях, мові й символічних жестах.

Таким чином, локальні джерела, за умови їх критичного аналізу та співвіднесення з макроісторичним контекстом, відкривають можливість по-новому «знати село»: побачити в ньому суб'єкта історії, здатного до дії, осмислення та самопредставлення. У цьому полягає як наукова новизна, так і методологічна цінність запропонованого підходу.

Джерела та література

Бориспільщина – край добра і любові (2013). / Упоряд. А.С. Зиль, О.Г. Малишевська. Київ: Скай Хорс, 512 с.

Варавенко, Г., Мірошниченко, Л. (2007). Моя Галаганівка. Снігурівка, 112 с.

Верменич, Я. В. (2018). Регіональна інтеграція в умовах глобалізації: теорії та сучасні реалії / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України.

Київ: Інститут історії України, 351 с.

Вінграновський, М. (1990). Дорога свободи для кожного народу – неминуча. *Сучасність*. № 9, 113.

Гардашук, Т. (2017). Колоніалізм, постколоніалізм та екологічні кризи (досвід України). *Українознавчий альманах*. Т. 20, 21–26. URL: https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/206/ (дата звернення: 23.02.2025).

Голиш, Г. М., Лисиця, Л. Г. (2018). Комплексне історико-краєзнавче дослідження сільського регіону: досвід, проблеми, перспективи (на прикладі створення нарису історії та сьогодення Золотоніського району на Черкащині). *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика.* [зб. наук. пр.]. Вип. IV. Матеріали Міжнародно науково-практичної конференції, (Київ, 23 листопада 2018 р.). В 2-х ч. Київ – Тернопіль: «Бескиди», Ч. 1, 252–259.

Давидов, Д. (2024). Повсякденне життя сільського населення України в умовах «перебудови» 1985–1991 рр. *Етнічні історії народів Європи: Збірник наукових праць.* Київ, Вип. 72, 112–117. DOI: https://doi.org/10.17721/2518-1270.2024.72.12

Даниленко, В. (2018). Україна 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ: Інститут історії України НАН України, 278 с.

Державний архів Львівської області, ф. Р-221, оп. 3, спр. 1216, арк. 171 зв.

Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. (2011). / [відп. ред. В.А. Смолій; авт. кол.: Т.А. Балабушевич, В.Д. Баран, В.К. Баран та ін.]. НАН України. Інститут історії України. Київ: Ніка-Центр, Т. 2, 608 с.

Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. (2006). / НАН України; Інститут історії України/ В.А. Смолій (відп. ред.). Київ: Наукова думка, Т. 2, 653 с.

Мизак, Н. (2011). Село – душа народу. Чернівці – Торонто, 274 с. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FMyzak_Nestor%2FSelo_-_dusha_narodu_Hermakivka_u_pamiati_ta_identychnosti.pdf (дата звернення: 02.03.2025).

Михайлов, В. (2020). Антиядерний рух в Україні в період радянської перебудови (кінець 1980-х – 1991 рр.). *Zaporizhzhia Historical Review.* Vol. 2(54). DOI: https://doi.org/10.26661/zhv-2020-2-54-34

Нерубайський, І. (2017). Глибочок над Гірським Тікичем. Історія українського села на тлі історії України. Київ: КВІЦ, 688 с.

Особистий архів Пастушенко Т. Інтерв'ю з мешканкою с. Годунівка, Київська обл., 24 грудня 2005 р.

Особистий архів Пастушенко Т. Інтерв'ю з мешканкою с. Мелені, Житомирська обл., 14 серпня 2005 р.

Падалка, С. (2021). Аграрне підприємництво і підприємці: умови та проблеми становлення в Україні (1990 — 2000-ні роки). *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика.* Вип. 26, 141–157. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2021_26_9 (дата звернення: 11.03.2025).

Падалка, С. (2018). Культура як ідентифікуючий українське село чинник: ідеологія, пілітика, традиційні засоби (1960 – 1980-і роки). *Історія науки і біографістика.* Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2018_3_10. (дата звернення: 10.03.2025).

Пархоменко В., Пархоменко О. (2005). Нарис історії Глинська. Глинськ – Суми – Київ, 503 с. URL: https://history.sumy.ua/research/books/9601-parkhomenko-volodymyr-parkhomenko-oleksandr-narys-istorii-hlynska.html (дата звернення: 21.03.2025).

Пуківський, Ю. (2012–2013). Особливості святкування Великодня в радянський період (за матеріалами з історико-етнографічної Волині). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету.* Вип. 13–14, 107–115. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/9-2.pdf (дата звернення: 01.03.2025).

Рушники долі. Історія сіл Воронькова та Жереб'ятина. (2017). / Ред. А.С. Зиль. Бориспіль, Київ: ПП «Люксар», 772 с.

Смольніцька, М. (2022). Трансформація сільського середовища. *Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси / Відп. ред. Віктор Даниленко; Упоряд.: Віктор Крупина, Мирослава Смольніцька*. Київ: Інститут історії України НАН України, 187–262. DOI: https://doi.org/10.15407/book11-0018677

Тарас, Я. (2017). Мікрорентгени української пам'яті. Львів: Апріорі, 112 с.

Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки, ф. 1, оп. 32, спр. 2727, арк. 44.

Шауренко, А. В. (2016). Побут та дозвілля сільського населення України в 1991–2005 рр. (регіональний аспект): автореф. дис. … канд. іст. наук: спец. 07.00.01 — Історія України. Миколаїв: Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, 20 с.

Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали: до 20-ї річниці незалежності України (2011). / НАН України, Ін-т історії України, Галуз. Держ. Архів СБУ; [ред. кол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; упоряд.: В.М. Даниленко та ін.]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 624 с.

Щербатюк, С., Гах, М. (2016). Історія Рогізного єднає покоління: краєзнавчий нарис. Луцьк: Терен, 127 с.

Assmann, J. (2011). Cultural memory and early civilization: writing, remembrance, and political imagination. Cambridge, 319 p DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511996306

Bhabha, Hoti K. (1994). The location of culture. London and New York. 285 p. URL: https://ia801402.us.archive.org/11/items/TheLocationOfCultureBHABHA/the%20location%20of%20culture%20BHABHA.pdf (дата звернення: 15.04.2025).

Bourdieu, Pierre. (1986). The Forms of Capital in *Handbook of Theory and Reserch for the Sociology of Education*, edited by J. G. Richardson. New York: Greenwood Press. P. 241–258. URL: https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_9155/objava_66783/fajlovi/Bourdieu%20The%20Forms%20of%20Capital%20_1_.pdf (дата звернення: 05.04.2025).

Massey, Doreen. (2005). For Space. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington DC: SAGE Publications, 2005. 222 p. URL: https://urbanitasite.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/04/massey-for-space.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 23.04.2025).

Scott, James C. (2013). Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance. YALE UNIVERSITY PRESS NEW HAVEN AND LONDON. 389 p. URL:

https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2020/04/Weapons-of-the-Weak_-Everyday-Forms-of-Peasant-Resistance-James-C.-Scott.pdf (дата звернення: 15.03.2025).

References

Zyl, A. S. & Malyshevska, O. H. (Comps.). (2013). Boryspilshchyna – krai dobra i liubovi Kyiv: Skai Khors, 512 p. [in Ukrainian].

Varavenko, H. & Miroshnychenko, L. (2007). Moia Halahanivka. Snihurivka, 112 p. [in Ukrainian].

Vermenych, Ya. V. (2018). Rehionalna intehratsiia v umovakh hlobalizatsii: teorii ta suchasni realii. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 351 p. [in Ukrainian].

Vinhranovskyi, M. (1990). Doroha svobody dlia kozhnoho narodu – nemynucha. Suchasnist. № 9, 113. [in Ukrainian].

Hardashuk, T. (2017). Kolonializm, postkolonializm ta ekolohichni kryzy (dosvid Ukrainy). Ukrainoznavchyi almanakh. Vol. 20, 21–26. URL: https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/206/ (Accessed 23 February 2025). [in Ukrainian].

Holysh, H. M. & Lysytsia, L. H. (2018). Kompleksne istoryko-kraieznavche doslidzhennia silskoho rehionu: dosvid, problemy, perspektyvy (na prykladi stvorennia narysu istorii ta sohodennia Zolotoniskoho raionu na Cherkashchyni). *Rehionalna polityka: istoriia, polityko-pravovi zasady, arkhitektura, urbanistyka.* [zb. nauk. pr.]. Vyp. IV. Materialy Mizhnarodno naukovo-praktychnoi konferentsii, (Kyiv, 23 lystopada 2018 r.). V 2 vols. Kyiv – Ternopil: «Beskydy», Vol. 1, 252–259. [in Ukrainian].

Davydov, D. (2024). Povsiakdenne zhyttia silskoho naselennia Ukrainy v umovakh «perebudovy» 1985–1991 rr. *Etnichni istorii narodiv Yevropy: Zbirnyk naukovykh prats.* Kyiv, Vyp. 72, 112–117. DOI: https://doi.org/10.17721/2518-1270.2024.72.12 [in Ukrainian].

Danylenko, V. (2018). Ukraina 1985–1991 rr.: ostannia hlava radianskoi istorii. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 278 p. [in Ukrainian].

Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. R-221, op. 3, spr. 1216, ark. 171 zv.

Smolii, V. A. (Ed.). (2011). Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia: v 2 vols. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Nika-Tsentr, Vol. 2, 608 p. [in Ukrainian].

Smolii, V. A. (Ed.). (2006). Istoriia ukrainskoho selianstva: Narysy v 2 vols. NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, Vol. 2, 653 p. [in Ukrainian].

Myzak, N. (2011). Selo – dusha narodu. Chernivtsi – Toronto, 274 p. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FMyzak_Nestor%2FSelo_-_dusha_narodu_Hermakivka_u_pamiati_ta_identychnosti.pdf (Accessed 2 March 2025). [in Ukrainian].

Mykhailov, V. (2020). Antyiadernyi rukh v Ukraini v period radianskoi perebudovy (kinets 1980-kh – 1991 rr.). *Zaporizhzhia Historical Review.* Vol. 2(54). DOI: https://doi.org/10.26661/zhv-2020-2-54-34 [in Ukrainian].

Nerubaiskyi, I. (2017). Hlybochok nad Hirskym Tikychem. Istoriia ukrainskoho sela na tli istorii Ukrainy. Kyiv: KVITs, 688 p.

Osobystyi arkhiv Pastushenko T. Interv'iu z meshkankoiu s. Hodunivka, Kyivska obl., 24 hrudnia 2005 r.

Osobystyi arkhiv Pastushenko T. Interv'iu z meshkankoiu s. Meleny, Zhytomyrska

obl., 14 serpnia 2005 r.

Padalka, S. (2021). Ahrarne pidpryiemnytstvo i pidpryiemtsi: umovy ta problemy stanovlennia v Ukraini (1990 – 2000-ni roky). *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka.* Vyp. 26, 141–157. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2021_26_9 (Accessed 11 March 2025). [in Ukrainian].

Padalka, S. (2018). Kultura yak identyfikuiuchyi ukrainske selo chynnyk: ideolohiia, pilityka, tradytsiini zasoby (1960 – 1980-i roky). *Istoriia nauky i biohrafistyka.* Vyp. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2018_3_10 (Accessed 10 March 2025). [in Ukrainian].

Parkhomenko V. & Parkhomenko O. (2005). Narys istorii Hlynska. Hlynsk – Sumy – Kyiv, 503 p. URL: https://history.sumy.ua/research/books/9601-parkhomenko-volodymyr-parkhomenko-oleksandr-narys-istorii-hlynska.html (Accessed 21 March 2025). [in Ukrainian].

Pukivsky, Yu. (2012–2013). Osoblyvosti sviatkuvannia Velykodnia v radianskyi period (za materialamy z istoryko-etnohrafichnoi Volyni). *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu.* Vyp. 13–14, 107–115. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/9-2.pdf (Accessed 1 March 2025). [in Ukrainian].

Zyl, A. S. (Comp.). (2017). Rushnyky doli. Istoriia sil Voronkova ta Zherebiatyna. Boryspil, Kyiv: PP «Liuksar», 772 p. [in Ukrainian].

Smolnitska, M. (2022). «Transformatsiia silskoho seredovyshcha», in Danylenko, Viktor (Ed.). *Ukrainske suspilstvo v 1960–1980-kh rr. Istorychni narysy.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 187–262. DOI: https://doi.org/10.15407/book11-0018677 [in Ukrainian].

Taras, Ya. (2017). Mikrorentheny ukrainskoi pamiati. Lviv: Apriori, 112 p. [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky, f. 1, op. 32, spr. 2727, ark. 44.

Shaurenko, A. V. (2016). Pobut ta dozvillia silskoho naselennia Ukrainy v 1991–2005 rr. (rehionalnyi aspekt): avtoref. dys. … kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 – Istoriia Ukrainy. Mykolaiv: Chornomorskyi derzhavnyi universytet im. Petra Mohyly, 20 p. [in Ukrainian].

Danylenko, V. M. (Comp.). (2011). Shliakh do nezalezhnosti: suspilni nastroi v Ukraini kin. 80-kh rr. XX st. Dokumenty i materialy: do 20-yi richnytsi nezalezhnosti Ukrainy / NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, Haluz. Derzh. Arkhiv SBU. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 624 p. [in Ukrainian].

Shcherbatiuk, S. & Hakh, M. (2016). Istoriia Rohiznoho yednaie pokolinnia: kraieznavchyi narys. Lutsk: Teren, 127 p. [in Ukrainian].

Assmann, J. (2011). Cultural memory and early civilization: writing, remembrance, and political imagination. Cambridge, 319 p. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511996306 [in English].

Bhabha, Hoti K. (1994). The location of culture. London and New York. 285 p. URL: https://ia801402.us.archive.org/11/items/TheLocationOfCultureBHABHA/the%20location%20of%20culture%20BHABHA.pdf (Accessed 15 April 2025). [in English].

Bourdieu, Pierre. (1986). «The Forms of Capital», in Richardson, J. G. (Ed.). *Handbook of Theory and Reserch for the Sociology of Education*, New York: Greenwood

Press. P. 241–258. URL: https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_9155/objava_66783/fajlovi/Bourdieu%20The%20Forms%20of%20Capital%20_1_.pdf (Accessed 5 April 2025). [in English].

Massey, Doreen. (2005). For Space. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington DC: SAGE Publications, 222 p. URL: https://urbanitasite.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/04/massey-for-space.pdf?utm_source=chatgpt.com (Accessed 23 April 2025). [in English].

Scott, James C. (2013). Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance. YALE UNIVERSITY PRESS NEW HAVEN AND LONDON. 389 p. URL: https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2020/04/Weapons-of-the-Weak_-Everyday-Forms-of-Peasant-Resistance-James-C.-Scott.pdf (Accessed 15 March 2025). [in English].

Smolnitska M., Baryshpolets (Loboda) M. KNOWING THE VILLAGE: EVERYDAY HISTORY, MEMORY AND SOURCES OF LATE SOVIET UKRAINE

Abstract

The aim of the study *is to explore the analytical potential of local sources – including grassroots memory archives such as oral histories, family records, and vernacular narratives – for understanding the sociocultural transformations in rural communities during 1985 – 1991.* ***The methodology*** *is based on a combination of microhistorical approach, anthropology of everyday life, spatial critique, and postcolonial analysis.* ***Scientific novelty.*** *For the first time, local non-conventional sources – including oral testimonies, regional history texts, and private archives – are interpreted as full-fledged carriers of historical knowledge and forms of local self-reflection. The analytical structure of the study, following a "micro into macro" format and supported by an interdisciplinary theoretical framework, enables the integration of fragmentary everyday narratives into a coherent analytical field. This approach presents rural communities as active subjects of historical processes, capable of interpreting transformation within a broader sociocultural context.* ***Conclusions.*** *The study outlines a diversity of everyday practices through which rural communities adapted to the conditions of the late Soviet crisis: self-sufficiency, informal cooperation, family-based labor contracts, barter exchanges, and local memory initiatives. These fragments of everyday life serve provide both empirical insight and a grounded epistemic framework rooted in lived experience. The sociocultural life of the village is viewed as part of broader global processes – the transmission of memory, the struggle over space, the accumulation of social capital, and cultural resistance. In this context, rural communities are represented as epistemologically capable subjects, able to interpret the past, act in the present, and articulate their own historical presence.*

Key words: *village, late Soviet period, everyday history, social practices, local sources, memory, grassroots memory, postcolonial analysis.*

Smolnicka M., Baryszpolec (Łoboda) M. ZNAĆ WIEŚ: HISTORIA CODZIENNA, PAMIĘĆ I ŹRÓDŁA PÓŹNOSOWIECKIEJ UKRAINY

Streszenie

Cel badania *– ujawnienie potencjału analitycznego lokalnych źródeł w celu zrozumienia przemian społeczno-kulturowych na obszarach wiejskich w latach 1985–*

ISSN 2518-7694 (Print) ISSN 2518-7708 (Online)

*1991. **Metodologia** łączy podejście mikrohistoryczne, antropologię codzienności, krytykę przestrzenną i analizę postkolonialną. **Nowość naukowa** polega na interpretacji lokalnych, niekonwencjonalnych źródeł jako nośników wiedzy historycznej i refleksji, które – dzięki podejściu „mikro w makro" – ujawniają sprawczość społeczności wiejskich w szerszym kontekście przemian społeczno-kulturowych. **Wnioski.** Praktyki gospodarcze, przestrzenne i pamięciowe ukazane są jako wielowektorowe odpowiedzi na kryzys późnosowieckiego okresu. W swojej całości wyprowadzają wspólnotę wiejską z pozycji obiektu historii i ustanawiają ją jako jej podmiot.*

Słowa kluczowe: *wieś, okres późnosowiecki, praktyki społeczne, historia codzienności, lokalne źródła, pamięć, „pamięć oddolna", analiza postkolonialna.*

Статтю надіслано до редколегії 14.04.2025 р.
Статтю рекомендовано до друку 06.04.2025 р.